

17. Державний архів Рівненської області (ДАРО). – Ф. 30. – Оп. 1. – Спр. 275. 18 аркушів.
18. ЦДАВОВУ. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 8–8 зв. *Див також*. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України // Електронний ресурс. – Режим доступу: shron1.chtyvo.org.ua/Serhiichuk/Etnichni_mezhi_i_derzhavnyi_kordon_Ukrainy.doc (Дата доступу – 12.08.2017).
19. Богацький П. З пережитого. (Спогади) // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/library/pavlo_bogatskiy/z_perezhitogo_sporadi/33.html (Дата доступу – 12.08.2017).
20. 15 жовтня // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/dates-newspaper/15-zhovtnya/357616> (Дата доступу – 12.08.2017).
21. Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР/ Р. Давидюк, А. Жив'юк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Історичні науки». – Луцьк, СНУ ім. Лесі Українки, 2016. – № 3. С. 39 – 44.
22. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999. – 272 с.

УДК 007:304:655.58/59(091)(477-25)«19»

Наталія Кінд-Войтюк

Б. Д. Грінченко – перший голова Київського товариства “Просвіта” (1906-1909 рр.).

У статті аналізується життєвий шлях Бориса Грінченка, його наукова, громадянська, культурницька діяльність. Значна увага приділяється висвітленню ролі Б. Грінченка як першого керівника культурно-освітнього товариства "Просвіта" м. Києва, розглядається його роль у формуванні національної самосвідомості. У статті досліджуються організаційні та статутні документи товариства (1906-1909 рр), повноваження та функції керівництва організацією, видавнича та бібліотечна діяльність «Просвіти».

Ключові слова: Борис Грінченко, наукова та громадянська діяльність київське культурно-освітнє товариство "Просвіта", друкарні, освіта, культура національна самосвідомість.

B. D. Grinchenko is the first head of the Kyiv Society "Prosvita" (1906-1909).

The article analyzes the life of Boris Grinchenko, his scientific, civic, and cultural activity. Much attention is paid to highlighting the role of B. Grinchenko as the first head of the cultural and educational society "Prosvita" in Kyiv, and its role in shaping national identity is considered. The article examines the organizational and statutory documents of the society (1906-1909), the powers and functions of the organization's management, publishing and library activities of Prosvita.

Key words: Boris Grinchenko, scientific and civic activity, Kyiv cultural and educational society "Prosvita", printing, education, culture, national identity.

Постановка наукової проблеми та її значення.

У наш час українській державі потрібні постаті на прикладі, яких буде виховуватись підрастаюче покоління. Це повинні бути патріоти, особистості-ерудити, науковці, громадські діячі, письменники, освітяни. Однією з таких постатей є Борис Дмитрович Грінченко (9 грудня 1863 – 6 травня 1910) – український письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, громадсько-культурний діяч. Був одним із засновників Української радикальної партії. Обстоював поширення української мови в школі та в установах [15, 4].

Автор фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих та педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови й літератури, «Рідного слова» – книжки для читання в школі. Укладач чотиритомного глумачного «Словника української мови». Один із організаторів і керівників товариства «Просвіта».

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми свідчить, що діяльність київської "Просвіти" найбільш повно висвітлена у низці публікацій Є. Букета [2], Н. Кобижчої [12; 13], С. Зворського [1], які аналізують видавничу, етнографічну та культурницьку, бібліотечну діяльність товариства. Щодо персоніфікованого внеску Б. Грінченка в українську культуру і науку, то в останній час спостерігається помітне й цілком закономірне зростання інтересу дослідників до цієї видатної особистості, зародження нової комплексної науки - грінченкознавства. Так, у працях А. Богорода [1], Н. Зубкової [11], Ж. Ковби [14], Л. Євселевського [7], О. Коновальця [19], О. І. Неживого [19], Б.

Пастуха [7], В. Погребенника [22], А. Погрібного [23], Л. Коженівського [7], розвідці А. Животенко-Піанків [9] проаналізовано аспекти культурницької та освітньо-просвітницької праці Б. Грінченка. Існує також значна кількість наукових праць про Б. Грінченка як письменника, мовознавця, педагога, які, однак, не стосуються його просвітницької роботи. Таким чином, можна констатувати, що діяльність Б. Грінченка саме у київській "Просвіті" не отримала належного висвітлення в науковій літературі.

Мета та завдань статті охарактеризувати життєвий шлях Б. Д. Грінченка та його наукову діяльність у товаристві «Просвіта» у 1906-1909 рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Борис Дмитрович Грінченко народився 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр (Харківщина) у дворянській родині. Батько (відставний штабс-капітан) пишався родинними зв'язками з Григорієм Квіткою-Основ'яненком, знайомством із Петром Гулаком-Артемівським [20, 7].

Борис у п'ять років навчився читати і писати, виховувався на кращих зразках світової художньої літератури. Світогляд і естетичні смаки Бориса формувалися під впливом творів В. Скотта, Дж. Байрона, А. де Віньї, Е. Еркмана-Шатріана, В. Гюґо, М. Гоголя. Вирішальним для долі Бориса Грінченка як письменника стало знайомство з творами Тараса Шевченка, які він прочитав ще учнем Харківської реальної гімназії й під впливом яких почав писати українською мовою [8, 3].

Глибоко співчуваючи знедоленому простому люду, критично ставлячись до тогочасного суспільного ладу, Б. Грінченко підтримує зв'язок із гуртком революційних народників, читає і розповсюджує заборонену літературу (жєневські видання позацензурних статей Михайла Драгоманова, популярні брошури Сергія Подолинського «Про багатство та бідність», «Про Правду», самі назви яких вже розкривають їх зміст) [7, 21-22]. У 1879 році юнака заарештовують і допитують у в'язниці. Ця обставина мала сумні наслідки – виключення з гімназії, заборона продовжувати навчання, постійний жандармський нагляд, набута у тюрмі хвороба легень. Вийшовши з в'язниці, Б. Грінченко займається самоосвітою, успішно вивчає німецьку та французьку мови. Майбутній письменник остаточно утверджується на позиціях інтелігента-народника, просвітителя. Він наполегливо шукає практичної реалізації своєї всебічно продуманої культурно-освітньої програми. Важливе місце у цій програмі надавалося книжкам для народу, зокрема для дітей. У Харкові письменник видає три книжки для народного читання – художні «Бідний вовк», «Два товариші» і науково-популярну брошуру «Про грім та блискавку». Грінченко мріяв скласти таку популярну бібліотеку для простих людей, яка б допомогла здобути хоча б елементарну освіту. Він складає іспити на народного вчителя і розпочинає педагогічну діяльність на селі [9].

Працюючи вчителем більше десяти років (1881-1893), глибоко вивчаючи історію педагогіки, Б. Грінченко пише низку статей про школу і для школи, надзвичайно потрібних у той час: «На беспросветном пути. Об украинской школе», «Народні вчителі і українська школа» та ін. Він є також автором «Української граматики до науки читання й писання» зі статтею для вчителів і прописами, першої книжки для читання в школі «Рідне слово». Утверджується Б. Грінченко і як письменник. Він публікує поетичні збірки («Пісні Василя Чайченка», «Під сільською стріхою», «Під хмарним небом»), пише десятки оповідань («Екзамен», «Без хліба», «Сама, зовсім сама», «Сестриця Галя», «Дядько Тимоха», «Ксеня», «Хата», «Каторжна», «Серед чужих людей» та ін.), дві повісті з життя інтелігенції («Сонячний промінь» і «На розпутті»), працює над драмами. Свої думки суспільно-культурного діяча, громадянина, патріота країни Грінченко викладає у публіцистично-критичних статтях – «Галицькі вірші», «Листи з України Наддніпрянської» [11, 98-99].

У 1893 році Борис Грінченко переїздить до Чернігова і, працюючи тут на різних посадах у земстві, повністю присвячує себе культурно-освітній роботі. Разом із дружиною Марією Загірною він успішно реалізує свою освітню, педагогічну програму – видає власним коштом книжки для народу (45 назв). Про те, якою була ця цензура, свідчать такі факти: Грінченко надсилає до цензурного комітету два рукописи: «Байки Леоніда Глібова» і збірку «Народні прислів'я та приказки». Цензор на книжці «Байки Леоніда Глібова» пише, що дозволу на друк не дає, оскільки подібна книжка є в російській літературі – «Басни Крылова»; на збірці ж «Народні прислів'я і приказки» пише, що друкувати забороняється, оскільки в російській літературі подібної книжки немає, а це вивищує українську літературу [12, 132-133].

Однак, незважаючи на цензурні зашморги, у видавництві Б. Грінченка (засноване 1894 року в Чернігові, відновлене на початку ХХ ст. у Києві) побачили світ понад 50 книжок для народного читання тиражем близько 200 тисяч примірників. Серед них вірші Т. Шевченка, оповідання М. Коцюбинського,

приказки Є. Гребінки, байки Л. Глібова, оповідання Ю. Федьковича, поетична збірка «Кобза» поета-засланця Павла Грабовського та ін.

Громадянська позиція Грінченка щодо захисту національної культури, пропаганда ідей національного відродження й просвіти, соціальної рівності, його широка, демократично спрямована видавнича діяльність, зміст художніх творів та літературно-критичних статей викликали різкий супротив і переслідування властей, і Грінченко змушений був залишити роботу в земстві.

У 1902 році Грінченки переїжджають до Києва. Власне літературна праця письменника більш ніж на два роки переривається напруженою роботою над словником української мови. Громадянським і творчим подвигом можна назвати цю роботу письменника. Адже скласти словник української мови мріяли такі знані діячі української культури, як Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький та ін. Завдяки гідним подиву працелюбності, наполегливості Бориса Грінченка роботу з укладання словника було здійснено. З матеріалів, які були в розпорядженні журналу «Киевская старина», та зі своїх власних Грінченко уклав чотиритомний «Словник української мови», який, як і його мовознавчі студії «Огляд української лексикографії», «Три питання нашого правопису» та інші, не втратили своєї наукової цінності й сьогодні. Завершена 1904 року праця здобула високу оцінку вітчизняних і зарубіжних фахівців, а 1906 року Російська академія наук відзначила «Словник...» другою премією ім. М. Костомарова [22, 7-9].

Під час першої російської революції громадянський обов'язок покликав письменника відгукнутися на події гострим нарисом «9 січня», взяти участь в організації Української радикальної партії, редагувати щоденну українську газету «Громадська думка» (згодом «Рада»), журнал «Нова громада», очолити Всеукраїнську учительську спілку, стати одним із засновників, а згодом головою товариства «Просвіта». Як згадував Б. Грінченко, прийнявши назву "Просвіта", київські "просвітяни" сподівалися з часом об'єднати всі "Просвіти" Наддніпрянщини в єдину й масову організацію [16, 34] Юридичний документ, на основі якого товариство мало бути затверджене київським губернатором - статут офіційною, тобто російською, мовою уклав Модест Левицький, а остаточний текст у перекладі українською мовою тричі ґрунтовно виправляв Грінченко [3, 112]. За основу було взято статут львівської "Просвіти". В перших рядках статуту київського товариства проголошувалася його головна мета - "допомагати розвиткові української культури і першим чином просвіті українського народу його рідною мовою, працюючи в Києві і Київській губернії" [14]. Бажаючи підкреслити спадкоємність новітньої генерації "просвітян" духовним заповітам Кобзаря і віддати данину його генієві, засновники нового товариства проголосили його покровителем (патроном) своєї інституції, що й було зафіксовано у повній (офіційній) назві інституції - "Товариство "Просвіта" у Києві, засноване в пам'ять Тараса Шевченка". 26 травня 1906 р. статут товариства було офіційно зареєстровано у Київському губернському у справах про товариства присутствії, під № 1, і, таким чином, "Просвіта" отримала дозвіл розпочати свою діяльність, до речі першою серед громадських об'єднань і інституцій у Києві і Київській губернії [13, 24-27].

Обрання Бориса Грінченка головою керівного органу "Просвіти" - Ради стало переконливим визнанням його лідерських якостей й незаперечного авторитету серед "просвітян". Цей авторитет підкріплювався і словом, і ділом - щоденною "чорною" працею Грінченка в "Просвіті". Формально, за посадою він міг би лише здійснювати загальне керівництво й контроль за діяльністю чотирьох робочих комісій товариства - видавничої, бібліотечної, артистичної (займалася організацією літературно-музично-вокальних вечорів, вистав та інших масових заходів) та шкільно-лекційної. Фактично ж Грінченку належить визначальна заслуга в організації та чіткій роботі видавничої комісії "Просвіти" (ця сфера була йому найбільш близькою, в ній він вже мав певний досвід власної видавничої діяльності ще з часів чернігівського періоду свого життя, і тому крім Ради головував 3 роки і в цій комісії), обговоренні, рецензуванні й редагуванні рукописів, що надходили до комісії. Він сам написав понад 20 рецензій, відредагував близько половини книжок для народу та календарів (альманахів), що вийшли з друку під егідою "Просвіти" в 1906-1910 рр. (з них три написані самим Грінченком) [11, 97]. Вперше видавнича комісія зібралася 25 серпня 1906 р., її головою було обрано Б. Грінченка. Комісія збиралася раз на тиждень, щоп'ятниці, й працювала дуже плідно. Вже до кінця 1906 р. вона змогла видати кілька науково-популярних книжок. На перших засіданнях передусім визначали тематику майбутніх просвітянських книжок, орієнтованих на найширші верстви населення. Підсумком колективного обговорення на засіданнях стала оперативно видана тиражем 1000 примірників брошура «Теми для книжок». У ній вміщено перелік орієнтовних тем (загалом 142), згрупованих у шести розділах, на які бажано було писати книжки для «Просвіти». Ставилося за мету видавати книжки універсальні за

змістом (з усіх галузей науки, техніки, економіки, раціонального ведення сільського господарства, права тощо). Втім, головна увага все-таки приділялася українознавчій тематиці, тобто книжкам про культуру, історію, географію, літературу, етнографію України. Це було своєрідним замовленням товариства українським письменникам і вченим — популяризаторам наукових знань. У вступному слові до переліку тем Б. Грінченко виклав основні вимоги до рукописів: писати невеличкі за обсягом книжки живою українською мовою, просто, дохідливо, саме так, щоб складні за змістом теми були зрозумілими навіть для осіб з мінімальним рівнем освіти [21].

Враховуючи бідність більшості населення, якому адресувалися друки «Просвіти», та брак значних вільних коштів у товариства, виходили невеличкі за обсягом і форматом книжечки в м'яких обкладинках, на низькоякісному папері, з мінімальною кількістю ілюстрацій. А відомий художник Фотій Красицький створив для просвітянських видань серійну обкладинку в національному орнаментальному стилі, яка й стала традиційною для масових видань товариства.

Першою серійною книжкою київської «Просвіти» стала розповідь про одну з найяскравіших сторінок національно-визвольної боротьби українського народу — історична розвідка М. Драгоманова «Про українських козаків, татар та турків».

Ще одне помітне й до того ж найбільше за обсягом видання «Просвіти» 1906 р. — календар-альманах товариства на 1907 р. Ще одна цікава ініціатива київських просвітян — випуск 1907 р. за ініціативою М. Синицького серії «Видатні діячі України»: 10 листівок з портретами керівників українського національного руху — Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Єфремова, М. Коцюбинського, М. Левицького, М. Лисенка, а кошти від реалізації цих листівок пішли на розвиток «Просвіти». Випуск цієї серії передбачалося продовжити, однак задум лишився нереалізованим [18, 45-47].

Крім видавничих справ він постійно переймався проблемами комплектування та оптимальної організації фондів просвітянської бібліотеки, самотужки розставляв книжки на полицях тощо. Бібліотека "Просвіти" стала першою в Наддніпрянській Україні дійсно доступною українською книгозбірнею.

Велику увагу Б. Грінченко приділяв розповсюдженню в суспільстві інформації про культурницьку діяльність "Просвіти", її програмні цілі, заходи, що відбувалися в товаристві або під його егідою (лекції на робітничих околицях, літературно-музичні вечори тощо). За неповних чотири роки під егідою київської "Просвіти" побачили світ 32 так звані "народні книжки" різноманітного тематичного змісту (історія України та інших країн світу, географія, белетристика, природознавство, право, етнографія тощо) 3 щорічні календарі-альманахи, не рахуючи офіційних видань (статутів, щорічних звітів, каталогів "просвітянських" книжок для народу тощо) [2].

Основні заслуги Б. Грінченка в організації плідної діяльності київської "Просвіти" полягають, по-перше, в тому, що йому вдалося згуртувати навколо товариства національну письменницьку, наукову, педагогічну, мистецьку еліту Наддніпрянської України.

По-друге, Грінченку вдалося прищепити в "Просвіті" засади інституції з надзвичайно високим рівнем демократизму, інтелігентності, порядності та з постійною ротацією у керівних структурах. Він зумів об'єднати в згуртовану силу людей без огляду на їх соціальне і майнове становище, вік, стать, професію, національність, віросповідання, партійність, освіту. В українському за своєю суттю товаристві завжди значним був прошарок представників інших національностей - росіян, євреїв, поляків, татар та ін.

По-третє, незаперечне лідерство Бориса Грінченка в київській "Просвіті" базувалося насамперед на його винятковій відданості справі. Всі, хто особисто знав Б. Грінченка, обов'язково відзначали у своїх спогадах його неймовірну працездатність, максимальну самовіддачу [13, 199-202].

Між тим вся ця титанічна націєвідроджувальна, громадська, культурницька праця Бориса Грінченка в "Просвіті" відбувалася за надзвичайно тяжких умов його приватного життя. Він тривалий час тяжко хворів на сухоти, в сім'ї теж ситуація була дуже важкою: єдина улюблена донька Настя з головою поринула в революційну діяльність, що призвело до її арешту поліцією, і вже в тюрмі вона народила сина Володимира і невдовзі померла. Через кілька днів померла й матір дружини. Тяжко хворіла після складної хірургічної операції та потрясінь дружина. Б. Грінченко був змушений взяти на себе клопоти по вихованню онука. Час від часу письменникові доводилося мати справу з брутальними поліційними втручаннями в його громадські справи, навіть опинятися за ґратами [13, 195-196]. І те, що встиг здійснити Грінченко в київській "Просвіті" в таких умовах (а крім громадських справ, була в нього й письменницька, перекладацька, наукова, публіцистична робота, загальний обсяг якої, за

орієнтовними підрахунками грінченкознавців, становить щонайменше 50 томів) - це справжній подвиг в ім'я відродження української нації. Однак тяжка хвороба змусила врешті-решт Бориса Грінченка улітку 1909 р. зректися головування в київській "Просвіті" й через кілька місяців виїхати разом з дружиною на лікування до італійського курортного містечка Оспедалетто поблизу Риміні. Помер письменник 6 травня 1910 року в м. Оспедалетті. Тіло його перевезено до Києва й поховано на Байковому кладовищі [17].

Отже, Борис Дмитрович Грінченко – автор фундаментальних етнографічних, мовознавчих, літературознавчих та педагогічних праць, історичних нарисів, перших підручників з української мови і літератури, один з організаторів та керівників «Просвіти» [23].

Джерела та література

1. Богород Анатолій. Культурологічне значення фольклористичної діяльності Б.Грінченка у світі сучасної етнологічної науки // Мрії, вистраждані життям. До 145-ї річниці з дня народження Б.Д.Грінченка. Колективна монографія. – К., 2009. – Ч. 2. – С. 87-102.
2. Букет Є. Нариси з історії Київської «Просвіти». – К.: ВЦ «Просвіта», 2014. – 112 с.
3. Видання "Просвіт" Наддніпрянської України (1906-1922): бібліогр. покажч. / уклад. С.Л. Зворський. – К.: Глобус, 1999. – 133 с.
4. Грінченко Б. Д. Твори: в 2 т. / уряд. І. І. Пільгука, В. В. Яременка; літ.-критич. нарис І. І. Пільгука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. Т. 1: Поезії; Байки; Оповідання. – XIII, 603 с. Т. 2: Повісті; Драматичні твори. – 592 с.
5. Денисюк І. Мала проза Бориса Грінченка (Нотатки про майстерність) / І.Денисюк // Денисюк І. Зібрання творів: У 34-х т.– Львів, 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 60 – 70.
6. До проблеми вивчення історії бібліотечної справи в Україні // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 4. – С. 21–22.
7. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» у Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. – К.: ВУТ «Просвіта», 1993. – 128 с.
8. Єненко Ю. Життя і творчість Б.Грінченка – ключ до розуміння сенсу нашого життя: Вступне слово // Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка: Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження Б. Д.Грінченка. – Луганськ, 1993. – С. 3.
9. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітня праця Бориса Грінченка. – К.: [Вид. центр "Просвіта"], 1999. – 175 с.
10. Зворський С. Видавнича діяльність київської «Просвіти» у 1906–1917 роках / С. Зворський // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 5. – С. 22-34.
11. Зубкова Н. М. Народно- просвітницька діяльність Б.Д. Грінченка: (За матеріалами особового архівного фонду) // Рукописна і книжкова спадщина України: археограф. дослідження унікальних архівних та бібліот. фондів / ЦНБ АН України. – К., 1994. – Вип. 2. – С. 97-105.
12. Кобижча Н. І. Етнографічні студії Бориса Грінченка: погляд сучасників // Культура України. – 2013. – Вип. 40. – С. 132-141.
13. Кобижча Н. І. Культурницька діяльність Бориса Грінченка: світоглядний аспект : монографія / Н. І. Кобижча. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. – 204 с.
14. Ковба Ж. «Просвіта» – світло знання, добро і воля українського народу. До 125 -річчя з дня заснування. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 128 с.
15. Коженевський Л. Ф. Батько просвіти, української мови, української безпеки, культури і свободи в Україні – Борис Грінченко // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія. - 2010. – № 1. – С. 4-7.
16. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (ІХІ – перша третина ХХ ст.). – К.: Хрещатик, 1992. – 120 с.
17. Над могилою Бориса Грінченка: автобіографія, похорони, спомини, статті / уряд. С. Єфремов. – К., 1910. – 184 с.
18. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 231 с.
19. Неживий О.І. Борис Грінченко: вартювий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. – Луганськ: Знання, 2003. – 124 с.
20. Пастух Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї. – Луганськ: Книжковий світ, 2006. – 200 с.
21. Питання історичного краєзнавства у видавничій діяльності українських культурно-освітніх товариств «Просвіта» / Історія України. Маловідомі імена, події, факти: (зб. ст.) // НАН України; Ін-т історії України. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 6. – 140 с.
22. Погребенник В. Творчий набуток Бориса Грінченка // Грінченко Б. Вибрані твори. – Львів: Каменяр, 2004. – С. 5 – 18.
23. Погрібний А. Г. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К : Дніпро, 1988. – 268 с.